

<https://helda.helsinki.fi>

Sateenkaariväen testamentti- ja perintöjärjestelyt

Sorainen, Antu

Gaudeamus

2020-10-30

Sorainen , A 2020 , Sateenkaariväen testamentti- ja perintöjärjestelyt . julkaisussa A Lahti ,
K Aarnio , A Moring & J Kerppola (toim) , Läheissuhteet sateenkaaren alla . , 11 ,
Gaudeamus , Helsinki , Sivut 132-150 .

<http://hdl.handle.net/10138/333127>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

SATEENKAARIVÄEN TESTAMENTTI- JA PERINTÖJÄRJESTELYT

Antu Sorainen

Omaisuuuden periminen ja siihen liittyvät asiat koskevat Suomessa kasvavaa ihmisjoukkoa: väestö on ikääntynyt ja samalla yhä useammalla on omistuksessaan asunto tai kesämökki. Perintöverouudistus tuli voimaan vuoden 2017 alusta, uudistettu avioliittolaki saman vuoden maaliskuussa. Tässä yhteydessä myös yhä useampi sateenkaari-ihminen tuli uusin tavoin lainsäädännön piiriin perintöasioissa.

Tämä luku¹ käsittelee lesbojen, homojen, biseksuaalien ja muiden seksuaalisesti marginalisoitujen ihmisten testamentti- ja perintöjärjestelyjä Suomessa. Vaikka luvun asiat koskevat kaikkia LHBTIQA+-ihmisiä, en keskity niihin, joiden perintöasiat hoituvat perintölainsäädännön tunnistamien jälkeläisten, avioliiton ja vallitsevan perhelainsäädännön puitteissa. Tarkastelen joukkoa sateenkaarevaa väkeä, joita kutsun vaihdellen seksuaalisesti marginalisoiduiksi ryhmiksi tai queer-ihmisiksi.

Queer viittaa tekstissäni erityisesti niihin ihmisiin, joiden suhteet, elämä ja erot tapahtuvat maailmassa, jossa seksuaalisuus on pikemmin alati muuttuva voima kuin kulloistenkin seksuaalisten identiteettikategorioiden elämäntapaoletuksia noudattava ominaisuus.² Termillä *proto-queer* puolestaan viittaa tuonnempana siihen, että ihmiset ovat aina eläneet elämäänsä myös toisin kuin heteronormin mukaan – sielläkin, missä nykyajan seksuaali-identiteettikäsitteet eivät ole olleet käytössä.³ *Queer-testamenteilla* tarkoitan sellaisia testamenttijärjestelyjä, joissa otetaan huomioon se, että perintöoikeus ohjaa perintövirtoja voimakkaasti avioparin, laillisten jälkeläisten ja lähisukulaisten suuntaan.⁴

Seuraavassa valaisen tarkemmin sitä, miksi perintöasiat ovat sateenkaariväelle tärkeitä ja mitä seikkoja heidän kannattaisi ottaa perimysasioissa huomioon. Käsittelen etenkin testamenttien merkitystä. Kun muun muassa kumppanien ikäero on keskimäärin suurempi rekisteröidyssä parisuhteissa ja samaa sukupuolta olevien avioliitoissa kuin heteroseksuaalisissa liitoissa ja kun lesboelämässä entinen kumppani voi olla jopa nykyistä merkittävämpi (ks. Juvonen tässä teoksessa), on tärkeä kysyä, millä tavoilla esimerkiksi queer-suhteiden erityispiirteet huomioida testamentteilla voisi kyseenalaistaa vallitsevia ajatuksia perimisestä.

Perintöinstituutio ja testamentti

Suomessa tarvitaan testamentti, jos haluaa jättää omaisuuttaan sellaiselle kumppanille tai kumppaneille, joiden kanssa ei ole rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitossa (tai tietysti edellytyksin avioliitossa). Sama pätee, jos haluaa jättää perintöä ystävilleen tai sellaisille lapsille, joiden juridinen vanhempi ei itse ole, taikka joillekin tärkeäksi kokemilleen yhteisöille, esimerkiksi Suomen queer-tutkimuksen seuralle, Mummo-laaksolle, Setalle, sateenkaariperheiden etujärjestöille, Suomen Kulttuurirahastolle tai jollekin queer-taidekollektiiville.

Testamenttia rajoittaa lakiosasääntö, mikäli henkilöllä on rintaperillisiä eli laillisia jälkeläisiä suoraan alenevassa polvessa (nämä voivat olla rekisteröidyssä parisuhteessa, avioliitossa tai näiden ulkopuolella syntyneitä taikka ottolapsia).⁵ Lakiosasäännöksen mukaan testamentilla saa tässä tapauksessa vapaasti määrätä vain puolesta omaisuudestaan, ja puolet jaetaan tasan rintaperillisten kesken. Muut perilliset voi sulkea pois perinnöstä testamentilla. Ilman rintaperillisiä omaisuudestaan saa testamentilla määrätä vapaasti, poikkeuksena sellainen itse testamentilla peritty omaisuus, jolla on toissijaissaaja. Mikäli perittävältä ei ole jäänyt rintaperillisiä (eli lapsia tai lastenlapsia) eikä testamenttia, hänet perii mahdollinen aviopuoliso. Lain mukaan rekisteröidyssä parisuhteessa eläneet rinnastetaan aviopuolisoihin. Lesken sukulaisten perintöoikeus kannattaa huomioida, sillä siihenkin voi vaikuttaa testamentilla. Myös kumpaisenkin puolison avioehto voi vaikuttaa perintöön. Avopuoliso ei lain mukaan automaattisesti peri, joten avioliitossa on tehtävä testamentti, mikäli haluaa jättää avopuolisolleen perintöä.

Jos testamenttia, rintaperillisiä tai virallistettua puolisoa ei ole, omaisuus siirtyy lähisukulaisille, olipa perittävällä näihin mitään todellista suhdetta tai ei. Viime kädessä perijä on valtio, jos lain näkökulmasta tarpeeksi läheisiä sukulaisia ei ole. Serkut eivät lain mukaan peri, mutta tätä läheisemmiksi katsotut sukulaiset eli vainajan vanhemmat ja sisarukset, isovanhemmat sekä näiden jälkeläiset (eli sisarten ja veljien lapset, tädit, enot ja sedät) kyllä.⁶ Jos perillisittä kuollut on jättänyt pätevän testamentin, omaisuus jaetaan sen mukaisesti. Tällöinkin testamentti on annettava tiedoksi Valtiokonttorille. Se saa vuosittain tiedon noin 600:sta perillisittä kuolleesta, joista vain noin 60 prosenttia on tehnyt testamentin. Valtio saa siis joka vuosi satoja perintöjä, jopa miljoonaluokan yksittäisiä omaisuuksia – esimerkiksi vuonna 2018 valtio peri 28,7 miljoonaa euroa.⁷

Perintöverotuksen eriarvoisuus

Lainsäädännössä pyritään yhdenvertaisuuteen, mutta tavoite ei kuitenkaan täysin toteudu. Voimassa olevassa perintö- ja lahjaverolaissa perilliset on jaettu kahteen luokkaan.⁸ Ensimmäiseen veroluokkaan (”lähisukulaiset”) kuuluvat ensisijaisesti perinnönjättäjän aviopuoliso tai rekisteröidyn parisuhteen osapuoli, perilliset suoraan ylenevässä tai alenevässä polvessa sekä aviopuolison (tai rekisteröidyn parisuhteen kumppanin tai entisen aviopuolison) perilliset suoraan alenevässä polvessa, ja tietyin erityisedellytyksin avopuoliso ja kihlakumppani. Toiseen luokkaan (”muut sukulaiset ja vieraat”) kuuluvat kaikki muut, esimerkiksi vainajan sisarukset tai näiden lapset, yleensä avopuoliso, sosiaalisen vanhemman lapsi tai muut polyamorisen suhteen osapuolet kuin aviopuoliso. Kumpaakin veroluokkaa varten on asteikko, joiden mukaisesti perillisen perintöverovelvollisuus määräytyy.

Perintöveroa maksetaan perinnöstä, jonka arvo on 20 000 euroa tai suurempi. Ensimmäiseen veroluokkaan kuuluvat henkilöt maksavat vähemmän perintöveroa kuin toiseen veroluokkaan kuuluvat henkilöt. Esimerkiksi 50 000 euron perinnöstä maksetaan (tätä kirjoitettaessa) ensimmäisessä veroluokassa perintöveroa 2 500 euroa ja toisessa perintöveroluokassa 6 400 euroa.⁹ Edes huolellisesti tehty testamentti ei estä sitä, etteikö perinnön saaja joutuisi maksamaan perinnöstään suurempaa perintöveroa, jos hän lain määritelmän mukaan kuuluu perintöverotuksessa määriteltyyn jälkimmäiseen läheiskategoriaan ”muut sukulaiset ja

vieraat”. Perintöveron ero ensimmäisen ja toisen veroluokan välillä on siis huomattava. Ero perustuu siihen, että laki arvottaa tietyt suhteet toisia arvokkaammiksi.

Esimerkiksi sateenkaariperheissä saattaa kuitenkin olla monta vanhempaa. Jos takana on useita eroja rekisteröidyistä parisuhteista tai avioliitoista ja jos perheessä on useampia lapsia erilaisista suhteista tai puolisoilla on eri kansallisuuksia, saattavat perintöasioihin liittyvät kysymykset olla monimutkaisia. Samassa perheessä yhdellä lapsista voi olla juridiset isä, äiti ja isovanhemmat, mutta tämän sisaruksilla ehkä vain juridinen äiti eikä muita perintökaaren ymmärtämiä vanhempia tai isovanhempia. Ei-biologisen tai ei-juridisen äidin, isän tai isovanhemman – vaikka nämä todellisuudessa ja käytännössä olisivat lapsen vanhempia tai isovanhempia – perivä lapsi tai lapsenlapsi joutuu siis maksamaan korkeampaa perintöveroa kuin juridisten vanhempien lapsi ja juridisten isovanhempien lapsenlapsi.

Perintöverotus asettaa sateenkaariperheiden lapset usein eriarvoiseen asemaan sekä keskenään että muiden uusperheiden lasten kanssa, sillä sateenkaariperheissä vanhemmilla on monesti jo lähtökohtaisesti erilaisia ja useampia vanhemmuuden positioita ja tapoja hankkia jälkeläisiä kuin muissa perheissä. Tämänäyttypiset asetelmat lisääntyvät myös heteromuotoisissa uusperheissä, mutta niitä ei useinkaan lähtökohtaisesti rakenneta esimerkiksi kolmen tai neljän vanhemman varaan.

Nykyisten perintöveroluokkien mukaan osa sateenkaarevien perheiden vanhemmista ja isovanhemmista on lapsilleen ja lapsenlapsilleen siis muiden kuin lähisukulaisten asemassa. Myös muut queer-ihmisten läheiset, jotka eivät noudata avioliiton tai jälkeläisyyden normia – vaikkapa lesbokommuunin jäsenet tai merkittävä ex-kumppani – lasketaan perintöverotuksessa ”muiiksi sukulaisiksi ja vieraiksi”. Täten perintöverotuksellisilla kategorioilla voi olla suuri vaikutus siihen, miten queer-perintöjä jätetään ja keiden asemaa yhteiskunnassa perintöinstituutio eniten tukee.

Queer-perimyksen erityispiirteitä Suomessa

Tämän luvun taustalla olevien haastattelu- ja kyselytutkimusten (ks. Miten tutkimus tehtiin?) tulosten mukaan lesbojen, homomiesten, biseksuaalien, transihmisten ja muiden sateenkaarevien tai queer-ihmisten

suhteissa ja sukulaisuudessa on erityispiirteitä, jotka vaikuttavat heidän suhtautumiseensa perintöasioihin, esimerkiksi testamentin kirjoittamiseen. Ystävänsä tai jonkun yleishyödyllisen yhdistyksen haluaisi kyselytutkimuksen mukaan mainita edunsaajana tai pääperijänä jopa useampi kuin joka neljäs. Lapsettomia lesboja, homoja ja biseksuaaleja puolestaan pyydetään nykyään usein kummeiksi niin heteroseksuaalisten ihmisten perheisiin kuin sateenkaariperheisiin. Monet näistä queer-kummeista haluaisivat jättää perintönsä siten, että se hyödyttäisi kummilapsia parhaalla mahdollisella tavalla. Kummilapsille tai joillekin muille kuin lähisukulaisille haluaisikin jättää testamentilla perintöä useampi kuin joka viides sateenkaari-ihminen.

Valtaosa kyselyyn vastanneista lesboista ja homoista kaipasi päteviä juristeja auttamaan heitä testamentti- ja perintöasioissa. Kyselyssä niistä vastaajista, joilla oli testamentti, reilusti yli puolet olikin tehnyt sen itsenäisesti ja vain 45 prosenttia lakimiehen avustuksella. Etu testamentin itsenäisessä laatimisessa on se, ettei tarvitse jännittää lakimiehen suhtautumista ja osaamista sateenkaariasioissa. Sudenkuoppa taas on se, että sukulaisten voi olla helpompi riitauttaa tai kiistää itse tehdyt kuin asian-tuntevan juristin avulla laaditut testamentit. Jos testamentti tehdään tuttavien tai internetin neuvojen pohjalta, siihen saattaa jäädä juridisesti heikkoja kohtia, sillä ristiriitatilanteita ja monimutkaisia suhteita silmällä pitäen on osattava ottaa huomioon ja ennakoida kaikki mahdolliset vaihtoehdot pitkälle siihen tulevaisuuteen, jossa testamentin tekijä itse on jo kuollut. Muutoin näistä voi aiheutua testamentin tekijän tahdon vastaisia perimysseuraamuksia. On siis hyvä ennakoida, onko olemassa queer-vihamielisiä tai muista syistä testamentin kiistämishaluisia lähisukulaisia, miten vaikuttaisivat puolison tulevat avioliitot ja minkä maan laki tulisi sovellettavaksi monikulttuurisissa liitoissa (ja tunnistetaanko oma liitto tai suhde- ja perhejärjestelyt toisen maan laeissa). Niin ikään kannattaa ennakoida muut mahdolliset perinnön jatkokohtaloon oman kuoleman jälkeen vaikuttavat tapahtumat – sen mukaan, mitä toivoo perinnölleen tapahtuvan kuolemansa jälkeen.

Yllättävän monet sateenkaarevaan väkeen kuuluvat ovat sisäistä- neet ympäristönsä kielteiset asenteet ja saattavat itse päätyä syrjimään itseään ja merkittävimpiä suhteitaan, joten jotkut ei-heteroseksuaaliset ihmiset saattavat jopa jättää kumppaninsa vaille perintöä. Syrjässä pysymiseen tottuneina, halukkaina tai tyytyneinä he eivät aina tartu niihin välineisiin, jotka oikeusjärjestelmä heille tarjoaa eli avioidu tai kirjoita

testamenttia. Toisaalta osa (etenkin hieman vanhemmista ja/tai kriittisistä) queer-ihmisistä nimenomaan vastustaa avioliittoa ja perimystä patriarkaalisisina tai kapitalistisina instituutioina. Näin ajattelevat usein esimerkiksi sellaiset lesbot, jotka sosiaalistuivat 1970–1980-lukujen lesboseparatistisiin tai lesbofeministisiin yhteisöihin. Separatismi oli lesbokulttuurin tärkeä historiallinen osa, jossa lesbot kieltäytyivät poliittisista ja ideologisista syistä miesten avusta ja vaikutuksesta kaikilla elämänalueilla ja muun muassa ostivat yhdessä maa-alueita, niin sanottuja naisten maita.¹⁰ Myös monille radikaaleille homomiehille avioliitto saattaa edustaa homoseksuaalisen halun ja elämän epätoivottua normalisoimista, jolloin sitä ei nähdä vaihtoehtona vaan etsitään muita tapoja solmia merkityksellisiä suhteita ja harrastaa seksiä. Myös biseksuaalien, transväen ja heteroseksuaalien joukossa on ”queeristi” eläviä ihmisiä, joille tavanomainen perhe tai avioliitto ei ole ollut mahdollinen tai jotka eivät nimenomaan halua elää näiden normien mukaan (ks. myös Lahden ensimmäinen luku ja Juvonen tässä teoksessa).¹¹

Kuten edellä mainitsin, sateenkaariperheiden jäsenet eivät aina kaikin osin sovi perimysjärjestyksen logiikkaan. Lainsäädäntö parantaa kahden äidin perheen tilannetta (ks. Moring tässä teoksessa). On kuitenkin paljon sellaisia sateenkaariperhemuodostelmia, joissa lapsen kasvattaminen omana lapsena ei lain silmissä ole ensimmäisen perintöveroluokan mukaista lähisukulaisuutta eli jälkeläisyyttä. Kaikkien sateenkaariperheiden aikuisten osapuolten kannattaa siksi miettiä, miten järjestää perintöasiat siten, että lopputulos noudattaisi mahdollisimman hyvin omaa tahtoa vallitsevan lainsäädännön sallimissa rajoissa. Ennen kaikkea kuitenkin lainsäätäjän tulisi korjata tilanne.

Testamentit ulos piironginlaatikoista

Perintöasioista ja testamenteista ei ole paljoa puhuttu queer-yhteisöissä. Lakiosan sallimissa rajoissa testamenttia voitaisiin kuitenkin aktiivisesti käyttää queer-elämää mahdollistavana ja rikastavana työkaluna. Monipuolisilla testamentteilla voitaisiin vahvistaa queer-väen moninaisuutta, kulttuuria ja poliittista näkyvyyttä. Samalla niiden avulla voitaisiin tukea LHBTIQA+-yhteisön heikoimpia ja marginalisoiduimpia jäseniä ja tuoda heille turvaa.

Aina omaisuutta ei tarvitse ajatella jätettävän lapsille. Monet lapset saavat joka tapauksessa perintöä juridisilta vanhemmiltaan, kun taas aikuisia queer-ihmisiä niin sukulaiset, partnerit kuin yhteiskuntakin ovat saattaneet syrjiä läpi elämän. Queer-testamenteilla voitaisiin myös ohittaa ne sukulaiset, joilla on queer-vastaisia asenteita tai jo tarpeeksi varallisuutta. Queer-perintöjen kautta voitaisiin suunnata tukea omalle yhteisölle ja itselle tärkeiden asioiden sekä ihmisten hyödyksi ja tulevaisuuden takeeksi. Haastatteluissani esiin tullut esimerkki queer-testamenttien mahdollisesta voimasta on muun muassa idea osoittaa varoja sellaisten queer-julkaisujen kustantamiseen, joita tiukalla oleva kustannusala ei ota ohjelmaansa.

Varsin moni queer-väkeen kuuluva ei ensisijaisesti tai ylipäätään halua elää parisuhde- tai perhe-elämää. Sen sijaan heitä innostaa tutkia ja kokeilla, mitä kaikkea queer-halu (joka on queer-teorioiden mukaan aina outo ja kahlitsematon) tuottaa, ja millaisia uudenlaisia, sosiaalista rikkautta luovia energioita siitä voisi ammentaa maailmaan.¹² Queer-testamenttien tuella voitaisiin esimerkiksi maksaa queer-tutkijoiden ja -taiteilijoiden palkkoja, tukea queer-siirtolaisia ja -pakolaisia, tuottaa queer-väelle mahdollisuuksia ajankohtaisiin ja turvallisiin näyttely-, toiminta- ja harrastustiloihin, baareihin ja kahviloihin, uusiin ja mielekkäisiin asumisen muotoihin, gallerioihin, arkistoihin, terapiakeskuksiin, hoivakoteihin ja kokoustiloihin sekä ylipäätään rakentaa heille oikeudellista turvaa ja kunnollista kulttuurista tilaa muuallakin kuin avioliittoinstituutiossa. Niiden kautta voitaisiin siis rahoittaa sellaista julkista yhteisöllisyyttä, jota monenlaiset kehityskulut niin yhteiskunnassa yleensä kuin sateenkaariyhteisön sisälläkin pyrkivät kaventamaan. Näitä ovat esimerkiksi gentrifikaatio eli kaupunkitilan siirtyminen eliittien käsiin, homonormatiivisuus eli sateenkaariyhteisön itseltään vaatima avio- ja perhenormi, terveyskultti eli eri tavoin toimintarajoitteisten, sairaiden, iäkkäiden ja muuten vääränlaisiksi tulkittujen ruumiiden syrjään työntäminen sekä homonationalismi eli sateenkaariväen keskuudessa tavattavat rasistiset ja jopa fasistiset asenteet, joita on alkanut esiintyä yhä enemmän homonormatiivisuuden yleistyessä LHBTIQA+-ihmisten joukossa liberaaleissa länsimaissa.

Tähän osin teoreettisten ja osin tutkimuksessani esiin nousseiden uusien sosiaalisten energioiden etsintään sopisi erinomaisesti se, että queer-ihmiset alkaisivat tukea toisiaan yli kuolemankin rajojen. Asiaa edistää se, että queer-testamentit tai muut perintöjärjestelyt eivät itse

asiassa välttämättä edellyttä mitään erityistä omaisuutta, vaan niillä voidaan siirtää ja tehdä näkyväksi muitakin olennaisia ja elämää rikastuttavia asioita kuin rahassa mitattavia. Niissä voidaan esimerkiksi aukoa julkisia ja perhesalaisuuksia jättämällä kirjallinen jälki siitä, millaiset suhteet omassa elämässä ja omalla aikakaudella ovat olleet oikeasti merkityksellisiä – ja mistä on vaiettu.

Testamentilla voi huolehtia monista muistakin tärkeistä asioista – siitä, millaisen kohtalon haluaisi kissalleen tai päiväkirjoilleen taikka siitä, kenen toivoo huolehtivan tärkeästä entisestä kumppanista. Testamentissa (ja/tai edunvalvontavaltuutuksessa, joka kannattaa tehdä testamentin lisäksi siltä varalta, että ei ennen kuolemaansa syystä tai toisesta kykene päättämään omista asioistaan tai että testamenttia ei löydetä tai lueta ajoissa) voi ottaa vahvasti kantaa myös omien hautajaistensa järjestyhiin: kuka saa päättää, keitä kutsutaan, mitä protokollaan kuuluu, ketkä ovat oikeutettuja suremiseen ja perimiseen ja kenen suru otetaan vakavasti (ks. myös Alasuutari tässä teoksessa).¹³ Eräs haastatelluistani, huomattavasti kumppaniaan nuorempi queer-nainen, järjesti lesbo-partnerinsa hautajaiset, mutta tämän sukulaiset luulivat häntä siellä tarjoilijaksi. Hän peri kumppaninsa mutta ei suhteen piilottelun vuoksi kertonut omille lapsilleen, miksi heille ilmestyi vieraan ihmisen huonekaluja. Hän ei myöskään voinut puhua avoimesti peloistaan tulla leimatuksi onnenonkijaksi, koska pariskuntana nämä kaksi naista olivat olleet kaapissa.¹⁴

Jos lapsia ei ole – tai jos perintöasiat eivät kiinnosta

Seksuaalisuus tai muu queer-asema suvussa tai yhteiskunnassa ei saisi ratkaista sitä, saammeko oikeudenmukaisesti, avoimesti ja asianmukaisesti toteutettua viimeisen tahtomme ja myös viimeiset palvelukset toisillemme. Näitä palveluksia voivat olla vaikkapa queer-elämää eläneen vainajan päiväkirjojen lahjoittaminen johonkin queer-historialliseen arkistoon ja queer-taidekokoelman yhtenäisyyden säilyttäminen tilanteessa, jossa sukulaiset saattaisivat siivota asunnon tai myydä omaisuutta ”queer-sokeasti”. Tämä on olennaista, sillä moni asia on joutunut hukkaan queer-yhteisön muistista ja historiasta, kun kuolleiden ihmisten esineitä, asioita ja dokumentteja on hävitetty ymmärtämättä niiden merkitystä tai jopa tietoisesti tuhottu. Esimerkiksi eräs haastattelemani

lesbo oli yhteydessä kuolleen queer-ystävänsä omaisiin ja kertoi heille, miten tärkeää olisi, että vainajan kinky-elämään kuuluneita asusteita ja esineitä ei kannettaisi roskiin, vaan lahjoitettaisiin ne sen sijaan Tamperella sijaitsevan Työvänmuseo Werstaan kokoelmiin. Omaisille ystävän ehdotus tuli yllätyksenä, mutta he myöntivät siihen mielellään, sillä näin vainajan jäämistö tuli merkitykselliseksi ja sai arvonsa mukaisen kohtelun. Museon kokoelmapäällikkö järjesti omaisten kanssa vainajan jäämistön siirron osaksi museon kokoelmia.

Monet queer-ihmiset eivät kuitenkaan koe, että perimysjärjestelmä kuuluisi heille tai kiinnostaisi heitä, ehkä osin normatiivisen perimysjärjestyksen vuoksi – sekä ylipäättään sen vuoksi, että he ovat niin pitkään vaeltaneet ulkopuolisuuden, halujen ja suhteiden ”omituisuuden” ja monitasoisen syrjinnän varjoissa. Toisille sukulaisuus ja sen myötä perintö eivät ole koskaan olleet todellisia mahdollisuuksia: esimerkiksi eri syistä lasten- ja koulukodeissa kasvaneet queer-lapset kuuluvat monesti tähän ryhmään. Haastatteluissani kävi ilmi, että useita lasten- ja koulukodeissa sekä sijaiskodeissa asuneita protoqueer-lapsia oli lähisukulaisten, huoltajien, kasvatusvanhempien tai omien sukulaisten toimesta huijattu tai sivuutettu perintöasioissa.

Etäinen tai kompleksinen suhde perintöön ja sukulaisuuteen voi toki koskea muitakin sijaishuollossa kasvaneita kuin queer-lapsia. Haastatteluissani seksuaalinen ”outous” on kuitenkin vaikuttanut asiaan erityisin tavoin. Kyse on lapsista, joiden lapsuuteen ja nuoruuteen lastensuojelun piirissä ei-normatiivinen seksuaalisuus ja sukupuoli vaikuttivat eri tavoin ja joista kasvoi queer-aikuisia. Erään haastateltavan kasvatusäiti ei ymmärtänyt kasvattityttönsä ongelmallista lesbosuhdetta; myös perintöasioita salailtiin. Kaikki tämä aiheutti haastatellulle sukulaisuusidentiteettiin liittyvän trauman. Toisessa tapauksessa protolesbo koulukotityttö ei löytänyt yhteyttä isänsä patriarkaaliseen romanikulttuuriin, ja äidinpuoleiset sukulaiset luultavasti pimittivät häneltä äidin testamentin.¹⁵ Sijaishuollossa protoqueereina kasvaneet haastatellut suhtautuivat perintöinstituutioon lähinnä yhtenä niistä loputtomista tavoista, joilla suomalainen yhteiskunta on heidät pettänyt.

Haastatteluissani tuli myös esiin, että etenkin moni vanhempi queer-ihminen syrjii perimysasioissa itseään. Samalla he saattavat pohtia sitä, miksi asiat ovat menneet kuten ne ovat menneet, ja jotkut ovat voineet rohkaistua etsimään itselleen oikeutta. Eräs eläköitynyt homomies, joka oli naimisissa miehen kanssa ulkomailla, oli ollut vuosikymmenet

kaapissa nykyistä liittoaan edeltäneessä heteroavioliitossa syntyneille lapsilleen. Nyt hänen lähisukulaisensa Suomessa olivat painostamassa häneltä äidinperintöä; painostajiin kuului myös ikääntynyt ja homovastainen äiti itse. Laki mahdollistaa perinnöstä luopumisen, mitä voidaan perheissä ja suvuissa yrittää hyödyntää julmastikin. Homoseksuaalisuuteen tai muuhun queeriyteen liitettyä häpeää ja salaisuuksia voidaan käyttää kiristyskeinoina, kun ihmistä yritetään saada luopumaan hänelle lain mukaan kuuluvasta perinnöstä tai oman queer-testamentin kirjoittamisesta. Tällaiset tilanteet voivat olla henkisesti niin raskaita, ettei queer-elämää elävä marginalisoitu tai itsesyrjintään tottunut ihminen kykene puolustamaan oikeuksiaan perintöasioissa.

Haastavia perintökysymyksiä kohdanneiden sateenkaarevien ihmisten asemaa monimutkaistaa sekin, että haastattelujeni mukaan monet eivät luota lakimiesten kykyyn ymmärtää queer-suhteita. Usealla on myös kokemuksia juristeilta saaduista huonoista tai jopa vahingollisista neuvoista. Ongelmia sukulaisten tai lain silmissä voi aiheuttaa esimerkiksi queer-suhteiden rytmi, joka tietyn LHBTIQA+-kulttuurin ulkopuolisille saattaa vaikuttaa oudolta. Esimerkiksi erään yhdysvaltalaisen homomiehen kumppani asui Thaimaassa, ja koska perittävä oli tavannut tämän vain kaksi kertaa vuodessa, sukulaiset yrittivät kiistää testamentin.¹⁶

Kyselytutkimukseni mukaan suomalaiset juristit eivät kuitenkaan pääsääntöisesti pidä oleellisena sitä, eläkö asiakas sateenkaarevaa elämää vai ei. He luottavat siihen, että laki on lähtökohtaisesti neutraali. Ne juristit, jotka näkivät perintöasioissa ongelmia tai joilla oli itsellään kosketusta queer-elämään, halusivat lisäkoulutusta ja parempaa tietoa sateenkaariyhteisöjen erityiskysymyksistä.¹⁷

Lakimiesliiton kampanja ”Oikeus kuuluu kaikille” kertoi maaliskuussa 2019, että ylipäätään erilaisista oikeudellisista ongelmista kärsivistä suomalaisista vain seitsemän prosenttia osaa hakea apua viranomaisilta. Esteitä tarvittavan oikeusavun hakuun ovat muun muassa häpeä ja tietämättömyys sekä se, että vaikka hakisikin apua, se on usein riittämätöntä. Kaikilla ei myöskään ole sellaista turvaverkostoa tai esimerkiksi vakuutusturvaa, joka rohkaisisi etsimään asiantuntevaa apua tai ryhtymään taloudellisesti, sosiaalisesti ja henkisesti riskialttiisiin oikeustoimiin.¹⁸ Erityisesti LHBTIQA+-väki kokee edelleen syrjintää ja leimaamista, jolloin kaapista ulos tuleminen lain neutraaliuteen luottavalle lakimiehelle voi olla vaikeaa. Siksi tarvitaan juristeja, jotka ottavat huomioon sen, miten queer-elämän erityispiirteet voivat liittyä perintöasioihin.

Maailmalla tutkittua

Suomessa ihmisten omiin kokemuksiin perustuvaa tutkimustietoa queer-perintöasioista ei ole ollut aiemmin saatavilla. Aihetta ei ole tutkittu muuallakaan maailmassa kattavasti tai systemaattisesti. Brittitutkimuksessa queer-perimyksen liittyvät asiat on kuitenkin alettu huomioida.¹⁹ Vaikka Isossa-Britanniassa on perusteiltaan varsin toisenlainen oikeusjärjestelmä – ja queer-historia – kuin meillä, näyttävät sikäläisten tutkimusten tulokset vastaavan pääpiirtein omia tutkimustuloksiani. Esimerkiksi testamentin ajattelu ”queer-tekona” vastaa omaa tutkimusotettani. Se tarkoittaa, että testamentin kautta voidaan ohi tai yli sukulaissuhteiden tuoda julki muita merkittäviä ja todellisia suhteita, joita yksilön elämään on kuulunut.

Isossa-Britanniassa on queer-kontekstissa pohdittu myös juridisesti pitävän testamentin kirjoittamiseen vaadittavia henkisiä ominaisuuksia, joihin vaikuttavat esimerkiksi dementia tai muu heikentynyt kyky itseenäiseen päättelyyn. Tämä on meilläkin yhä tärkeämpi asia, kun ikääntyvän queer-väen erityisongelmia ja oikeuksia ymmärretään entistä paremmin.²⁰ Tällöin edessä on sateenkaariväelle uusia kysymyksiä. Mitä jos esimerkiksi sosiaaliviranomaiset (tai muu ympäristö) pitävät nuorempaa testamentinsaajaa hyväksikäyttäjänä ja haluavat saattaa tämän rikosoikeudelliseen vastuuseen kiristäjänä? Entä jos he vaativat vanhempaa tai sairasta queer-testamentin tekijää holhouksenalaiseksi? Eräs haastattelutani oli kohdannut tilanteen, jossa sosiaaliviranomaiset painostivat sekä häntä että hänen nuorempaa kumppaniaan. Hän kartoitti mahdollisuuksia turvautua queer-kysymyksiä ymmärtävän lakimiehen apuun.

Isossa-Britanniassa on tutkittu, mikseivät hoitokodeissa asuvien, vanhempien queer-ihmisten todelliset tukisuhteet käänny niin usein tai helposti queer-testamenteiksi kuin olisi oletettavaa tai mahdollista. Perintöjärjestelyt tehdään näissä olosuhteissa usein normatiivisesti sukulaisten hyväksi – jopa silloin, kun nämä ovat etäisiä tai asuvat kaukana.²¹ Myös eräs haastattelemani suomalainen homomies kertoi, että hän ja hänen homoystävänsä kävivät vuoroissa syöttämässä ja viihdyttämässä useiden vuosien ajan sairastanutta homomiesystäväänsä hoitolaitoksessa tämän kuolemaan asti, koska miehen sukulaiset asuivat kaukana eivätkä päässeet apuun. Miehen perintö kuitenkin meni sukulaisille.

Yhdysvalloissa AIDS-pandemian aikana kirjoitettuja homomiesten queer-testamentteja pidettiin etenkin oikeudessa vielä 1980-luvulla

epäilyttävinä. Nykyään tilanne siellä on kuitenkin parantunut: sateenkaariväen testamentteja, joissa perintö on jätetty muille kuin sukulaisille, ei enää automaattisesti määrätä oikeudessa sukulaisten hyväksi. Queervastaiset sukulaiset onnistuivat kuitenkin kiistämään monia AIDSiin kuolleiden homomiesten queer-testamentteja 1980–1990-luvuilla, samoin sellaisia lesbojen testamentteja, joissa edunsaajana oli naiskumppani tai lesboyhteisö.

Näistä syistä LHBTIQA+-kysymyksiin erikoistuneet lakimiehet Pohjois-Amerikassa ja Isossa-Britanniassa kehottavat usein queer-asiakkaitaan perustamaan säätiön testamentin tekemisen sijaan. Vaihtoehtoisesti he neuvovat kirjoittamaan queer-testamentin niin tarkasti, etteivät sukulaiset voi sitä kiistää, tai kieltämään heille määrätyn osuuden perinnöstä, jos he yrittävät kiistää itse testamentin. Perimysinstituutioon Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa on siis osittain vaikuttanut se, että yhteiskunta ja monet sukulaiset käänsivät 1980-luvulla selkänsä AIDSiin kuolleille homomiehille.²²

Suomessa on osin erilainen testamenttilainsäädäntö kuin Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa, minkä vuoksi testamenttaaminen ja säätiöiminen eivät ole juridisesti samanlaisia proseduureja kuin näissä maissa. Yhteiskunta ja sukulaiset kyllä suhtautuivat Suomessakin tylästi HIV-positiivisiin 1980–1990-luvuilla, mikä heijastuu ehkä edelleen siihen, miten homomiesten intiimisuhteisiin asennoidutaan. Perinnöttä jääneet sukulaiset ovat jopa vaatineet lakimiestä todistamaan, että perittävä on todellakin ollut rekisteröidyssä parisuhteessa testamentin edunsaajan kanssa.²³ Tällaiset queer-arjen tarinat ja kokemukset perintökysymyksistä ovat kuitenkin pysyneet piilossa yhteiskunnassa ja tutkimuksessa.²⁴

Näkymättömät ja näkyvät queer-perinnöt

Eräs yleinen epätietoisuus queer-väen keskuudessa liittyy kyselyjeni ja haastattelujeni mukaan omaisuuden käsitteeseen. Moni ei ole tiennyt tai osannut ajatella, että heillä ylipäänsä on sellaista omaisuutta tai sellaisia suhteita, joita perintöinstituutio ja perintöoikeuden keinot – esimerkiksi testamenttaaminen – voisivat luontevasti koskea. Onkin tärkeää huomata, että queer-ajattelussa omaisuus voi olla jotakin muuta

kuin Suomessa tavanomaisina pidetyt asunto, mökki ja auto: perinnöksi voidaan antaa esimerkiksi queer-elämän julkisesta muistamisesta huolehtiminen.

Omaisuudesta ja varallisuudesta, sen keräämisestä ja sen siirtämisestä perinnöksi jättämällä ja perimällä on lesbojen, homojen ja muiden LHBTIQA+-ryhmien kohdalla puhuttu kuitenkin yleensä vain kulttuurisesti ja sosiaalisesti erityislaatuissa tapauksissa. Tällaisia poikkeuksia ovat olleet esimerkiksi taloudellisesti menestyneet lesbot, jotka eivät ole hankkineet lapsia. Maailmankuulu esimerkki on taiteilija ja kirjailija Tove Jansson (1914–2001). Hänellä oli harvinaisen merkittävä perintö jälkimaailmalle. Muumikirjojen ja -sarjakuvien sekä muumihahmojen kaupalliseen hyödyntämiseen ja niiden tuottamiin tuloihin on oikeus Tove Janssonin perikunnalla. Osin tietävästi oman elämänsä pohjalta varsin queerin muumimaailman luonut taiteilija on siis siirtänyt tuon maailman uusintamisen oikeudet lähisuvulleen; käytännössä veljentytär Sophia Janssonin käsissä on monille LHBTIQA+-ihmisille tärkeän mielikuvitusmaailman kohtalo.

Kansantalouden tai yhteisen tarinavaraston näkökulmasta olisi ollut merkityksellistä, jos Tove Jansson olisi jättänyt muumit perinnöksi koko Suomen kansalle tai jollekin queer-yhteisölle. Tällöin niistä saadut varat hyödyttäisivät muitakin kuin perikunnan valitsemia uusia projekteja. Samalla hahmomaailman käytöstä saisi päättää se yhteisö, jonka menneisyydestä tämä maailma on ilmeisesti osin saanut innoitusta.

Tämä ei tietenkään muuta Tove Janssonin kirjoittamien kirjojen tai piirtämien sarjakuvien sisältöjä mitenkään, enkä pyri arvostelemaan tai arvioimaan hänen motiivejaan. Muumiperintö palvelee kuitenkin spekulatiotani queer-testamenttien mahdollisuuksista. Siksi nostan kontrastiksi Janssonin perinnölle helsinkiläisen lääkärin ja homomiehen Juhani Kirpilän (1931–1988) testamentin vuodelta 1976. Siinä hän määräsi nimeään kantavan taidekodin perustamisesta Suomen Kulttuurirahaston hyväksi. Pitkään kyseisen kotimuseon queer-historia oli lähinnä taide maailman ja sateenkaariväen sisäpiiritietoa. Kirpilän miespuolison olemassaoloa oli jopa häivytetty museon esineistön esillepanossa. Nytemmin museossa on kuitenkin alettu järjestää suosittuja queer-opastuksia, ja museon väki on erityisen ylpeä tästä homoperinnöstä.²⁵

Kirpilän taidekodin esimerkki osoittaa, ettei sukuperiminen ollut ainoa ajateltavissa oleva vaihtoehto Tove Janssoninkaan elinaikana. Toisaalta taidekodin monikymmenvuotinen vaiteliaisuus homohistoriasta

kertoo siitä, että myös julkinen yhteisö saattaa pitää queer-perintöään kaapissa. Molemmat esimerkit herättävät siis kysymyksiä siitä, voiko sateenkaariyhteisö esittää perintövaatimuksia (hetero)yhteiskunnalle ja samalla tuoda queer-ajattelua omaisuuden, keräilemisen ja omistamisoikeuden käsityksiin. Molemmissa esimerkeissä on olennaista se, että queer-ihmisten rooli perintöjärjestelmän kautta tapahtuvissa kulttuurisesti ja taloudellisesti merkittävissä asioissa voi olla yhtä aikaa sekä todella näkyvä että lähes näkymätön.

Onko perintö aina ilo queer-elämälle?

Suhde perintöjärjestelmään ja testamenttaamiseen näyttää olevan hieman erilainen homoilla ja lesboilla. Nämä ryhmät poikkeavat perintö- ja testamenttiasioissa jonkin verran myös heteroista ja heteromuotoisissa suhteissa elävistä. Yli kolme neljäsosaa kyselytutkimukseen osallistuneista homoista ja lesboista ei ollut tehnyt testamenttia. Selvisi myös, että homomiehet kirjoittavat enemmän testamentteja kuin lesbot, ja ylipäätään miehet enemmän kuin naiset. Yli kaksinkertainen määrä homomiehiä lesboihin verrattuna oli tehnyt perintösuunnittelua. Tämä voi juontua useammastakin seikasta: karkeasti yleistäen lesboilla on useammin juridisia lapsia, kun taas homomiehillä on enemmän mahdollisuuksia kerätä vapaasti testamentattavaa omaisuutta ja järjestellä sen kohtaloa.

Varsin moni queer-ihmiseksi identifioituva on ollut osallisena perintöriidoissa: noin joka kuudes vastaaja on riidellyt perinnöstä, jonka arvo on ollut yli 10 000 euroa. Osa tutkimukseni osallistujista on kuitenkin kokenut, että velvoite vaalia perittyä omaisuutta on rajoittanut heidän queer-elämäänsä. Perintö on silloin tuntunut pikemmin henkisiä voimia vievältä kuin taloudellisesti vapauttavalta asialta.

Esimerkiksi eräs maataloja perinyt sateenkaareva nainen kertoi, että tilanpito vei häneltä aikaa, jonka hän olisi halunnut käyttää omaan elämäänsä. Toisaalta häntä myös kiusasi sisäistetyn patriarkaatin varjo: hän koki, ettei ollut pojantytärenä ”oikea” perijä, koska uskoi isoisän vanha-kantaisena maalaispatruunana toivoneen, että tila olisi periytynyt suvun mieslinjassa. Eräs haastattelemani homomies puolestaan oli järkyttynyt siitä, että itsemurhan tehnyt ex-poikaystävä oli testamentissaan sitonut hänet uudelleen itseensä. Tämä tuntui hänestä queer-velvoitteelta:

Kukapa muu tietäisi millaiset piirteet homoelämässä johtivat hänen ratkaisuunsa, ja millaista itsetuhoon johtanutta homopsyynen perintöä hän haluaa minun jatkavan omaisuutensa ja muiden perintönsä liittyvien asioiden kautta.

”Homopsyynellä” haastateltava nähdäkseni tarkoitti sitä, että ex-kumppani velvoitti hänet tuomaan esiin tietoa siitä, millaisia paineita homoseksuaalisten miesten elämään on liittynyt normatiivisessa yhteiskunnassa, LHBTIQA+-identiteettipolitiikassa sekä heterosukulaisuuden ristipaineissa. Toisaalta haastateltavani koki pulmallisena ja jopa vääränä sen, että entinen kumppani pyrki määrittämään hänen nykyistä elämäänsä queer-testamenttinsa kautta.

Molemmissa kuvaamissani tapauksissa perintö siis aiheutti ristiriitoja perinnön jälkeisen itsenäisen queer-elämän jatkamiseen. Toisilla taas pienikin perintö on mahdollistanut omaehtoisen elämän, esimerkiksi sellaisen luovan työn, elämäntavan tai suhdejärjestelyn, joihin nyky-yhteiskunnan olosuhteet eivät ilman yksityistä tuloa antaisi mahdollisuutta. Tällaisia voivat haastattelujeni mukaan olla vaikkapa monimuotoiset asumis- ja suhdekokeilut sellaisissa kaupunginosissa ja sellaisilla tavoilla, joihin muutoin ei olisi varaa, queer-filosofian harjoittaminen ilman akateemisen oppiarvon tavoittelua, homo- ja lesborunouden tai -musiikin edistäminen ilman paineita miellyttää kustannusalan tai musiikkibisneksen moguleita, rohkea ihmisoikeustyö queer-painotuksilla, sellainen tapa huolehtia lasten kasvattamisesta, jota yhteiskunnassa ei ole ennen julkisesti kokeiltu, tai perintömaatilan vaaliminen eläinten ja ihmisten tasa-arvoista suhdetta kunnioittaen. Viimeksi mainittu liittyy sateenkaarevaan elämään siten, että monet queer-ihmiset identifioituvat pikemmin kanssalajeihin kuin heidät eri tavoin petteeseen ihmislajiin (ks. Irni tässä teoksessa).²⁶

Queer-ihmisten erityisiä kysymyksiä yhteiskunnasta, omistamisesta ja perimyksestä

Kysymys queer-perintöjärjestelyistä sekä omaisuuden käsitteestä ja merkityksestä on herättänyt haastattelu- ja kyselytutkimusteni osallistujissa monenlaista pohdintaa. Queer-elämä voi esimerkiksi olla henkisesti niin kuormittavaa tai johtaa sillä tavoin pois yhteiskuntaan osallistumisesta,

että työ- tai toimeentulokyky heikentyvät ja elämä on sen johdosta taloudellisesti niukkaa. Tällöin ei myöskään välttämättä kerry tavanomaista omaisuutta, jota jättää perittäväksi. Miten silloin voi välttää katkeroitumisen sekä uuden näkymättömyyden yhteiskunnassa ja LHBTIQA+-yhteisössä, joissa yhä enemmän korostetaan vaurautta ja perhettä menestyksen mittana, sen sijaan että arvostettaisiin seksuaalisuuden uutta luovia energioita?²⁷ Entä mitä pitäisi tehdä, jos ei ole voinut elää syvällisesti merkityksellisissä queer-suhteissa, kun yhteiskunta ei ole tätä tukenut – kenelle jättäisi varallisuuttaan luottaen siihen, että sen käytöstä päättää joku elämästä samalla tavoin ajatteleva ihminen tai muu taho? Omaisuuden siirtäminen queer-testamentilla voi myös joskus olla vaarallista, mikäli edunsaaja paljastuu sen kautta queeriksi vihamielisessä ympäristössä.

Useat ovat kokeneet lapsuudenperheensä niin syrjiväksi tai muutoin vieraaksi queer-näkökulmasta, etteivät he edes halua sieltä perintöä. On sellaisiakin tilanteita, joissa perintö tai perimisen tapa ovat olleet perin outoja: perijä ei esimerkiksi ole tiennyt perittävän queer-elämästä, tai hänelle on jätetty (tavalla tai toisella) perinnöksi vaikkapa queer-kodin arkistointi, AIDS-pandemian muistomerkiksi perustettu puutarha taikka keskeneräisen queer-tutkimuksellisen käsikirjoituksen julkaiseminen. Mistä voi tietää, miten hoitaa oikein mahdollisesti hyvinkin queereja perimysvelvoitteita?

Yhteiskunta kielsi pitkään queer-väeltä mahdollisuuksia kokeilla suhteita omaehtoisesti ja lain suojissa. Edelleenkin on alueita, joissa laki ja queer-elämä eivät kohtaa myönteisessä mielessä; mainittakoon vaikkapa tätä kirjoitettaessa voimassa oleva translaki tai edellä esiin tuomani perintöverotuksen eriarvoistavat kategoriat.²⁸ Tämä historia ja syrjivä lainsäädäntö vaikuttavat monien mielessä siihen, miten voi kuvitella järjestävänsä perintöasiansa.

Siksi on tärkeä keskustella siitä, voiko perintöinstituution kokeminen etäiseksi lisätä LHBTIQA+-ihmisten eriarvoisuutta suhteessa muihin yhteiskunnallisiin ryhmiin ja myös queer-väen keskuudessa. Keitä periminen tulevaisuudessa sateenkaariväen piirissä koskee? Kenellä on varallisuutta, kuka haluaa ja voi sitä kerätä ja miksi, ja minkä logiikan mukaan sitä halutaan ja voidaan siirtää kuoleman jälkeen?

Tämän keskustelun avaamiseksi kysyin tässä luvussa, voisiko perintöinstituutio tarjota välineitä seksuaalisen monimuotoisuuden ja yhdenvertaisuuden edistämiseen. Se saattaisi auttaa luomaan rakenteita, joilla

queer-elämän luovuutta ja piileviä voimavaroja saataisiin paremmin esiin yhteiskunnassa, yhteisöissä ja yksilöiden elämässä.

Ehdotankin, että queer-yhteisöissä otetaan testamentit ja perintöjärjestelyt vakavammin keskusteluun yhtenä tärkeänä keinona vahvistaa ja rikastuttaa monimuotoisen queer-hoivan ja turvaverkkojen kenttää. Olisi myös aika luopua avioliittoa ja jälkeläisyyttä suosivista perimys-säännöksistä ja siirtyä perintöverotukseen, jossa biologisen polveutumisen ulkopuoliset suhteet olisivat perintöverotuksellisesti tasa-arvoisia.

MITEN TUTKIMUS TEHTIIN?

Tämä luku perustuu 50 haastatteluun, jotka toteutin sateenkaariväen sekä talouden ja politiikan asiantuntijoiden parissa vuosina 2013–2019. Taustalla on myös kaksi vuosina 2015–2017 tehtyä kansainvälistä kyselytutkimusta, joissa teemana olivat testamentit ja perintöjärjestelyt seksuaalisesti marginalisoiduissa ryhmissä.²⁹ Koska queer-ihmisten perhe- ja sukulaisuussuhteet eivät useinkaan noudata sellaista tavanomaista perheen ja polveutumisen logiikkaa, johon perintöjärjestelmää ja perimistä ohjaavat lait nojaavat, näissä kyselytutkimuksissa selvitettiin sitä, minkälainen suhde esimerkiksi lesboilla, homomiehillä ja sateenkaariperheen jäsenillä on perintöjärjestelmään.

Tutkimuksen lähtökohta oli selvittää, eroavatko testamentti- ja perintöasioihin liittyvät pulmat ja mahdollisuudet sekä oikeudelliset kysymykset LHBTIQA+-ihmisten ja muun väestön kesken. Lakien muuttamisen tueksi tarvitaan tutkittua tietoa, ja tätä on syytä kerätä monimuotoisin keinoin, kvantitatiivisesti ja kvalitatiivisesti sekä myös historiallisiin arkistomateriaaleihin ja lainsäädännön valmisteluun tukeutuen ja perehtyen. Tässä yhteydessä tulee ottaa huomioon se, että seksuaalisesti marginalisoiduissa ryhmissä esiintyy historiallisista syistä epäluottamusta auktoriteetteja kohtaan. Niinpä tutkimuseettisiä kysymyksiä on tarkasteltava tällä kentällä jatkuvasti uudelleen. Tutkimukseen osallistuvat eivät esimerkiksi välttämättä halua, että haastatteluja nauhoitetaan tai aineistoja säilytetään tutkimuksen jälkeen. Näistä syistä tein haastattelumuistiinpanot enimmäkseen käsin, mutta asiantuntijoiden tapauksessa käytin myös nauhoitusta.

Haastattelut perustuivat lyhyeen ydinkysymysten runkoon, ja niiden kesto oli kerralla 1,5 tunnista kuuteen tuntiin. Tein haastattelut

monimetodisesti, queer-etnografisesti ja orgaanisesti eli haastateltavan omia toiveita kuunnellen, heitä keskeyttämättä. Joissakin tapauksissa havainnoin haastateltavien elämää vuosikausia, jolloin heitä haastateltiin useampaan otteeseen joko kotona, kahviloissa, työpaikalla tai ulkomaanmatkoilla. Muutamien informanttien elämään jopa osallistuin tutkimuksen teemoihin liittyvästi (esimerkiksi perintöinstituutioon liittyvää neuvontaa, tapaamisia ja keskusteluja), mikäli tunsin haastateltavat queer-yhteisöstä entuudestaan. Useimmat haastattelut olivat kuitenkin kertaluonteisia. Joidenkuiden tutkimukseen osallistuneiden ihmisten kanssa myös kommunikoin sosiaalisessa mediassa ja puhelimesta ennen ja jälkeen haastatteluita ja tapaamisia. Jotkut haastateltavista ottivat itse uudelleen yhteyttä, kun heille olennaisiin asioihin oli tullut muutoksia, toisiin olin itse tarvittaessa yhteydessä useamman kerran, kun kirjoitin erillisiä tapaustutkimuksia.

Pyysin haastateltavia myös piirtämään kartan niistä heidän arkensa suhteista, joissa liikkuu materiaalista, henkistä tai muuta tukea ja jotka mahdollistavat heidän elämänsä sellaisena kuin se haastatteluhetkellä oli. Piirroskartat täydensivät ja joskus myös monimutkaistivat sitä kuvaa, joka välittyi haastatteluista tai havainnoimastani haastateltavan elämästä. Näihin queer-sukulaisuuden karttoihin en suoraan viittaa tässä luvussa, mutta olen kirjoittanut niiden merkityksestä tarkemmin muualla.³⁰

Ensimmäinen verkkokysely (18.12.2015–29.1.2016) suunnattiin seksuaalisesti marginalisoituihin ryhmiin kuuluviksi identifioituville ihmisille kuudella eri kielellä: suomeksi, ruotsiksi, englanniksi, venäjäksi, unkariksi ja romaniaksi. Siinä kysyttiin vastaajien kokemuksia ja näkemyksiä perinnoista ja testamenteista sekä sitä, mitä he tietävät perintölainsäädännöstä ja mitä puutteita he siinä näkevät. Kyselyyn vastasi 1007 ihmistä, joista 158 englanniksi, 108 venäjäksi, 101 unkariksi, 74 romaniaksi, 56 ruotsiksi ja 510 suomeksi (53,4 % kaikista vastaajista). Noin 40 prosenttia Suomessa kyselyyn vastanneista identifioitui lesboksi, 26 prosenttia homoksi, 20 prosenttia queeriksi, 24 prosenttia biseksuaaliksi, 10 prosenttia poly- tai ei-monogaamiseksi, 8 prosenttia heteroseksuaaliseksi, 7 prosenttia ”muuksi”, ja 2 prosenttia aseksuaaliseksi. Vastaaja saattoi merkitä itsensä useampaan määritelmään, esimerkiksi sekä lesboksi että queeriksi. Kunkin vastaajan oli mahdollista merkitä useampi vaihtoehto, sillä tutkimuksen lähtökohta oli, että ihmisellä voi olla useita päällekkäisiä identifioitumisen

taktiikoita. Verkkokyselyä levittivät eri maissa paikalliset queer-tutkijat, jotka käänsivät kysymykset eri kielille sekä venäjän-, unkarin- ja romaniankieliset vastaukset englanniksi. Kyselytutkimusta varten konsultoititiin myös eri maiden oikeudellisia asiantuntijoita.

Toinen, juristeille suunnattu kysely (22.5.2017–22.6.2017) toteutettiin suomeksi ja englanniksi. Tässä kyselyssä tiedusteltiin juristien näkemyksiä ja kokemuksia heidän sateenkaariasiakkaistaan etenkin testamentteihin ja perintöihin liittyvissä asioissa. Siihen vastasi 112 juristia, joista Suomesta 104, Yhdysvalloista 2, Isosta-Britanniasta 2 ja Australiasta 4. Molemmat kyselyt toteutettiin SoGoSurvey-alustalla, ja niiden toteuttamisessa toimi tutkimusapulaisena VTM Anna Heinonen.

Tutkimus on luonteeltaan ennen kaikkea laadullinen, eli verkkokyselyjen tulokset ja haastattelut täydensivät toisiaan: numerot antavat taustaa yksittäisille tarinoille samalla, kun haastatteluissa on mahdollista mennä syvemmälle niihin erityisiin kysymyksiin, joista kyselytutkimukset antavat viitteitä. Kyselyaineistoja analysoitiin tilastollisin menetelmin. Haastattelujen ja kyselytutkimusten avoimien vastausten tulkitsemista ohjasivat ne lähilukuun liittyvät tutkimusperiaatteet, joita noudatetaan queer-oikeudellisessa ja feministisessä tutkimuksessa sekä queer-tutkimuksessa.

Haastatteluissa ja verkkokyselyissä oli mahdollista esiintyä joko nimettömänä tai omalla nimellä. Monet queer-aktivistit nimenomaan haluavat esiintyä julkisuudessa ja tutkimuksessa omilla kasvoillaan ja tehdä omasta elämästään politiikkaa. Samalla toisille ihmisille on elintärkeää, että he voivat tuoda LHBTIQA+-suhteisiin ja -elämään liittyviä kysymyksiä esiin nimettömästi. He saattavat esimerkiksi haluta suojata alaikäisiä lapsia tai varoa hankalia sukulaisia tai muita perintöriitoihin liittyviä ihmisiä. Perintöasioihin kietoutuu usein monimutkaisia sukulaisuus- ja intiimisuhteita. Testamentissa voi joskus paljastua sellaisia seikkoja muiden ihmisten seksuaalisuudesta, sukupuolesta tai suhteista, jotka asianomaiset haluaisivat mahdollisesti pitää piilossa esimerkiksi turvallisuuden tai yksityisyyden vuoksi. Siksi en tuo tässä luvussa esille haastateltujen nimiä, poikkeuksena yksi asianajaja, enkä anna tapausesimerkkeihin tarkkoja aineistoviitteitä.

SATEENKAARIVÄEN TESTAMENTTI- JA PERINTÖJÄRJESTELYT

1. Luvun pohjana oleva tutkimusaineisto on kerätty Suomen Akatemian akatemiatutkijan hankkeessani ”Testamentit ja perintöjärjestelyt seksuaalisesti marginalisoiduissa ryhmissä” (2014–2019, päätös nro 277203). Tutkimuksen käynnistymisestä kiitokset myös Koneen säätiölle (2013–2014). Olen kiitollinen kirjan toimittajille, erityisesti Annukka Lahdelle, Kia Aarniolle ja Anna Moringille, kuten myös tutkija Maria Svanströmille, joilta kultaakin sain rakentavia kommentteja tämän luvun eri versioihin. Kiitokset myös kalifornialaiselle lesboasianajaja Naomi Metzille, jota haastattelin

- sähköpostitse tämän luvun taustaksi vuonna 2018.
2. Ks. queer-teoriasta ja queerin politiikasta esim. Duggan 2003.
 3. Rubin 2011; Kalha 2008; Sorainen, ilmestyy.
 4. Monk 2013.
 5. Perintökaari 5.2.1965/40 §7 määrittelee lakiosan. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1965/19650040>>
 6. Ks. tarkemmin perillisten järjestyksestä Perintökaari 5.2.1965/40. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1965/19650040>>
 7. <<https://www.valtiokonttori.fi/palvelu/perillisitta-kuolleiden-jaamistot/>> (Katsottu 12.9.2020.)
 8. Perintö- ja lahjaverolaki 12.7.1940/378. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1940/19400378>>
 9. Ilman puoliso- ja alaikäisyysvähennystä. Ks. tarkemmin veroviraston ajantasainen ja päivittyvä perintöverolaskuri: <<https://www.vero.fi/henkilöasiakkaat/omaisuus/perinto/perint%C3%B6verolaskuri/>> (katsottu 12.9.2020).
 10. Sorainen 2015a.
 11. Traies 2016; Sorainen 2016a; 2017; 2020; ilmestyy.
 12. Sorainen 2016c; 2020; Spade 2011; Traies 2016; Söderberg 2017; Puar 2007; Lahti 2018b.
 13. Svensson 2005.
 14. Mizielinska & Sorainen, ilmestyy.
 15. Sorainen, ilmestyy.
 16. Naomi Metz, suullinen tieto 2018.
 17. Rahikka & Sorainen 2017; Sorainen 2015a; 2015b; 2016a; 2016b; 2017; 2020.
 18. YLE uutiset 4.3. 2019: ”Monelle suomalaiselle riidan vieminen oikeuteen on liian kallista – Avun puutetta paikataan googlaamalla.” <<https://yle.fi/uutiset/3-10670297>> (Katsottu 12.9.2020.)
 19. Monk 2011; 2013; 2015.
 20. Harding 2011; 2015b; King 2013; Harding & Peel 2016; Traies 2016; Westwood 2015; 2016.
 21. Westwood 2015.
 22. Accettura 2011; Schulman 2012; Naomi Metz, suullinen tieto 2018; Sorainen 2019; 2020.
 23. Monk 2011; 2013; 2015; Sorainen 2016a.
 24. Sorainen 2015a; 2020; Monk 2011; Traies 2016.
 25. <<https://taidekotikirpila.fi/taidekoti-kirpila/>> (Katsottu 12.9. 2020.)
 26. Mizielinska & Sorainen, ilmestyy; Sorainen 2020; ilmestyy.
 27. Sorainen 2020; ilmestyy. Henderson 2013; Jakobsen 2015.
 28. Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 28.6.2002/563; <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020563>>; Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muuttamisesta 1194/2019; <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20191194>>.
 29. Haastattelu- ja kyselytutkimuksista on raportoitu queer-perintöjen näkökulmasta muun muassa seuraavissa lähteissä: Sorainen 2015a; 2015b; 2016a; 2016b; 2017; 2019; 2020; ilmestyy. Lisätietoa kyselytutkimuksista ja niiden päätuloksista on saatavilla myös akatemiaturkijaprojektini nettisivuilta (antusorainen.com). Tutkimukseen liittyviä blogikirjoituksia on julkaistu myös johtamani CoreKin-akatemiahankkeen nettisivuilla (corekin.fi). Vuonna 2021 on tulossa myös englanninkielinen kirja (Antu Sorainen: *Queer Wills and Inheritance Practices*. New York & London: Palgrave Pivot). Siinä kootaan yhteen tutkimuksen lähtökohdat, sen kulku ja päätulokset.
 30. Sorainen 2020.